

Antoniu Zamfir

**CÂNTĂRILE BISERICEȘTI ȘI SCRIEREA LOR
ÎN NOTAȚIA PSALTICĂ ȘI GUIDONICĂ**

Studiu comparat. Premise și perspective

Editura *urostampa*

**VISOKA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA ZA VASPITAČE
„MIHAILO PALOV” – VRŠAC
Timișoara, 2016**

În loc de prefață

Studiul muzicii psaltice românești de tradiție bizantină a preocupat și preocupă de foarte multă vreme numeroase cercuri de muzicologi, generând un interes universal nu numai în rândul *profesioniștilor* acestei arte, ci și în rândul muzicienilor laici, care deseori, din dorința desăvârșirii propriilor cunoștințe, apelează la filonul muzicii religioase de tradiție bizantină. Această practică se impune cu stringență, binecunoscut fiind faptul că, filonul muzicii psaltice românești conviețuiește de secole alături de folclorul românesc în spațiul Carpato-Danubiano-Pontic, constituind astfel una dintre cele mai adânci rădăcini ale culturii noastre naționale.

Pentru a înlesni muzicienilor laici accesul la acest zăcământ cultural inestimabil, bizantinologi renumiți au alcătuit în decursul vremii foarte multe lucrări cu caracter teoretic și practic, fiecare aducându-și aportul la deslușirea tainelor adevăratei arte muzicale bisericești, numită generic – *muzica psaltică*.

Cu un asemenea deziderat am purces și noi la alcătuirea acestui demers științific, care, dintru început trebuie specificat, nu are pretenția să prezinte considerații teoretice originale asupra muzicii psaltice, ci să cumuleze și să sintetizeze o serie de informații, care au stat la baza apariției și evoluției ei ulterioare, atât din punct de vedere semiografic cât și din punct de vedere melodic.

Astfel, în prima secțiune a lucrării au fost abordate noțiuni istorico-evolutive, asupra diverselor semiografii și structuri modale, ce au însoțit muzica psaltică de la începuturile ei și până în prezent, secțiunea a doua abordează și încearcă să lămurească, într-o oarecare măsură, spinoasa problemă a uniformizării și transcrierii cântărilor psaltice pe notația muzicii apusene, pentru ca partea a treia să se constituie într-un veritabil studiu comparat al celor opt ehuri bisericești, cu numeroase inserții de exemple muzicale, pentru fiecare glas în parte.

Concepută și structurată sub această formă și încercând să acopere o cât mai largă arie informațională, de la începuturile muzicii psaltice și până în prezent, lucrarea de față se adresează în egală măsură tuturor muzicienilor și cunoscătorilor muzicii occidentale, tuturor iubitorilor și interpreților de muzică psaltică tradițională, elevilor și studenților teologi în general, dar se adresează și studenților de la Facultățile de Muzică din țară, ce studiază conform planurilor de învățământ, *muzica psaltică*. Pentru această categorie de studenți și pentru muzicienii laici în general, toate exemplele muzicale sunt redată în dublă notație informațională (psaltică și guidonică) așa încât, cei ce doresc doar să asimileze noțiuni despre această artă și nu să devină virtuozii interpreți de muzică psaltică, să se poată raporta mult mai ușor, în procesul învățării, la muzica apuseană pe care o deprind de la vârste fragede.

Scopul final al lucrării este acela de a semnaliza posibilitatea și utilitatea întocmirii unui nou *Manual de Muzică psaltică*, în conformitate cu cerințele metodologice actuale, manual ce se impune a fi realizat, pentru a duce la bun sfârșit opera vechilor maeștri ai acestei arte.

6 decembrie 2010
Sfântul Ierarh Nicolae

Autorul

INTRODUCERE

Acolo unde sfârșește cuvântul începe muzica. Astfel definea renumitul dramaturg francez Pierre Augustin Beaumarchais cea mai frumoasă dintre arte, și anume muzica, aceasta devenind de-a lungul timpului limbajul universal ce a servit drept punte de legătură pentru diferitele mentalități și credințe existente, încă de la începuturile omenirii.

Ocupându-se cu studiul sunetelor muzicale, acele sunete ce plac urechii, arta muzicală a fixat acestora patru însușiri fundamentale ce le deosebesc de celelalte sunete abstracte sau zgomote. Însușirile sunetelor muzicale sunt: *înălțimea, durata, intensitatea și timbrul*, adică sonoritatea specifică fiecărei voci sau fiecărui instrument muzical. Cu ajutorul acestor însușiri, muzica, deși a îmbrăcat în timp diferite stiluri, a reușit să creeze stări de spirit ce au influențat într-o măsură mai mică sau mai mare sufletul uman. Și cum în suflet a existat dintotdeauna ideea unei divinități, oamenii au făcut din muzică una din principalele forme de manifestare a cultului: *la musique accompagnait de ses sons et paroles les cortèges ecclésiastiques, la suite nombreuse de la cour du basileus et la foule des fidèles*.¹

Așadar, la toate popoarele lumii, creștine sau necreștine, preamărirea divinității s-a făcut prin diferite acte de cult însoțite de cântare vocală sau instrumentală, căci „muzica – după cum spunea nemuritorul Beethoven – este o revelație mai mare decât înțelepciunea și filozofia”. În asentimentul marelui compozitor sunt și Sfinții Părinți, esteticienii și marii gânditori ai lumii, care au demonstrat cu prisosință că muzica religioasă înalță sufletul omului către Dumnezeu, motiv pentru care, din trecutul cel mai îndepărtat și până astăzi,

¹ Pr. I. D. Petresco, *L'études de paléographie musicale byzantine*, Éditions musicales de L'union des compositeurs de la République Socialiste de Roumanie, Introduction, Bucharest 1967, p. 11, (muzica însoțea cu sunetele sale și cu cuvintele cortegiile eclesiastice, suita numeroasă de la curtea împăraților și mulțimea credincioșilor).

muzica a fost folosită ca formă de manifestare a cultului la toate popoarele lumii, căci fiecare popor a cântat, împodobind cultul și dezvoltând în același timp sentimentul religios.

Data fiind legătura intimă dintre cântarea religioasă și stările profunde ale sufletului, fiecare religie a adoptat în cultul său o cântare potrivită și corespunzătoare principiilor ei de credință și etică.

Din vastul patrimoniu al artei muzicale, cultul fiecărei religii în parte alege și utilizează ceea ce corespunde caracterului său specific, fiind astfel în măsură să interpreteze cât mai obiectiv fondul său religios în direcția postulatelor sale practice și transcendente.

Biserica Ortodoxă și-a desfășurat cultul în cadrul a trei frumoase și principale arte: *arhitectura*, care s-a ocupat și se ocupă de construcția bisericilor; *pictura*, care a respectat erminia consacrată sau alte figuri și scene biblice și *muzica*, numită bizantină², formată din contopirea mai multor elemente și îmbrăcată într-o nouă haină spirituală, primind forme și trăsături proprii.

La adunările creștine primare se citea din Psaltire sau din alte cărți ale Sfintei Scripturi. La Cina cea de Taină, Mântuitorul cu Sfinții Apostoli au intonat cântări de laudă și apoi s-au retras în munte să se roage, conform însemnărilor evanghelice. Astfel, putem spune că Domnul nostru Iisus Hristos a trasat acest obicei de a se cânta, iar Sfinții Apostoli l-au preluat și l-au transmis mai departe. Cei dintâi creștini cântau la adunările lor euharistice versete din cărțile Vechiului Testament, în special din Psalmi. Primii creștini fiind proveniți din evreii de la templu, au venit cu obiceiurile lor de acolo, din templu.

În ceea ce privește cântul bizantin, acesta prinde forme în ambianța cultului creștin de rit ortodox, nu mult după căderea civilizației antice grecești, cu elemente ce au provenit dintr-un amestec de procedee de origine greco-romană, ebraică și arabo-siriană, la care s-au adăugat în mod firesc structuri consistente ale muzicii laice (populare) de origine orientală.

În trecutul de cultură și artă al poporului român, muzica își găsește rădăcinile în cele mai îndepărtate secole, fiind parte integrantă din structura spirituală a poporului. De fiecare dată când evocăm această artă a sunetelor,

² După unii bizantinologi noțiunea de *muzică bizantină* nu este foarte veche, ea datând din secolul al XIX-lea, când muzicologii occidentali și-au îndreptat privirea către spiritualitatea vechiului Bizanț. Alți cercetători au limitat perioada bizantină până în mai 1453, când Imperiul Bizantin s-a prăbușit, iar după 1814, când s-a oficializat notația hrisantică, s-au folosit diferite formulări care nu au reușit să se impună ca atare: *muzică hrisantică*, *neobizantină*, *modernă* și chiar *postbizantină*.

raportându-ne la trecut, avem în vedere pe lângă muzica populară – ale cărei origini se pierd în negura vremurilor – și muzica bizantină, care a pătruns pe meleagurile patriei noastre ca artă cultă, s-ar putea spune profesionalizată, odată cu apariția creștinismului.

„Poporul român, de origine latină și de formație spirituală bizantină, creștin de la naștere, a beneficiat din plin de acest tezaur universal care este muzica bizantină. La români, această muzică a format, alături de folclor, timp de peste un mileniu, principala formă de cultură. Încă din secolul al IV-lea, Sfântul Sava de la Buzău († 372) cântă psalmi în biserică și cultivă cântarea psalmilor cu mult zel.”³

Muzica psaltică de tradiție bizantină a fost și este o reală stare de fapt, făcând parte constitutivă din patrimoniul de artă și cultură al poporului român. Această artă specifică s-a conservat, s-a dezvoltat și s-a propagat într-un pronunțat spirit tradițional, prin manuscrise moștenite de la psalți și protopsalți români, buni cunoscători ai semiografiei neumatice și virtuozii interpreți ai cântării psaltice, care au pus bazele unor importante școli pe lângă marile centre monastice, cum au fost de exemplu, Școala de la Neamț din secolul al XV-lea, Școala de la Putna, atestată oficial în secolele XV-XVI, Școala din Șcheii Brașovului, semnalată la sfârșitul secolului al XV-lea etc.

„Muzica veche bizantină s-a păstrat și s-a transmis prin manuscrise ce conservă în cuprinsul lor cântarea bisericească monodică, practică în cultul ortodox. Pentru a ne putea da seama de structura acestei muzici, de originile ei, de felul în care a fost utilizată de-a lungul a mai bine de cinci secole în practica liturgică românească, care-i sunt caracteristicile, semnificația și cum a circulat ea în centrele de artă și cultură mai importante, în școli etc., trebuie să ne îndreptăm atenția către manuscrisele muzicale existente, să le cercetăm și să tragem concluziile de rigoare.”⁴

Prin conținutul realmente extrem de bogat și datorită circulației naționale și internaționale, manuscrisele muzicale bizantine atestă fără echivoc cea mai prețioasă dovadă a unui trecut îndelungat și îmbelșugat de cultură.

³ Arhid. conf. univ. dr. Sebastian Barbu-Bucur, *Idiomelar – Partea I – Dimitrie Suceveanu*, Cuvânt înainte, Ed. Mănăstirii Sinaia, 1992, p. VIII.

⁴ Titus Moisesescu, *Tradiția muzicii bizantine în ortodoxismul românesc*, în „AMB” I, 1999, p. 15.

„Dacă muzica populară s-a păstrat și s-a transmis pe cale orală – etnomuzicologia românească identificând-o în manuscrisele păstrate numai de la mijlocul secolului al XVII-lea (Codicele Căianu) 1652 – muzica bizantină a lăsat urme mai îndepărtate, bibliotecile și colecțiile din țara noastră conservând peste 200 de manuscrise din secolele X–XVIII, cărora li se pot adăuga numeroase alte consemnări în foarte vechi documente de epocă.”⁵

„Alături de filonul muzical – folcloric și, mai târziu, cel oriental și occidental, timp de peste un mileniu, cântarea bizantină și de tradiție bizantină a constituit principala formă de manifestare a culturii muzicale din Țările Române.”⁶

Așadar, deși muzica bizantină a pătruns pe teritoriul țării noastre încă de la încreștinare, abia din secolele X–XII, odată cu înjgheburile primelor cnezate și voievodate, putem vorbi de unele forme ale cântării psaltice pe cele opt glasuri bisericești, cântare ce a dăinuit până în zilele noastre – desigur cu evoluțiile stilistice și semiografice ce s-au impus.

Cântarea bizantină și de tradiție bizantină a cunoscut pe teritoriul țării noastre o evoluție interesantă, dezvoltându-se într-un evident spirit național și purtând amprenta unor elemente stilistice clar diferențiate de cele aparținând altor centre ortodoxe străine. Și această caracteristică stilistică se poate observa cu ușurință în creația unor importanți compozitori români, ce au activat în acest domeniu, de-a lungul secolelor: Evstatie Protopsaltul Putnei, Domețian Vlahu, Theodosie Zotica (secolele XV–XVI), Iovașcu Vlahu, Vlad Grămăticu, Filothei Ieromonahul (secolele XVII–XVIII), Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Ghelasie Basarabeanul, Dimitrie Suceveanu, Ion Popescu-Pasărea etc. (secolele XIX–XX).⁷

Chiar dacă muzica Bisericii de Răsărit a fost un domeniu mai puțin explorat în trecut, în comparație cu muzica universală profană, în secolul XX unii cercetători ai muzicii bizantine s-au aplecat cu mult interes asupra ei și chiar apare ca disciplină sistematică în domeniul științelor culturale.

Despre cultul bizantin s-au scris mai multe lucrări de mare valoare, în diferite limbi și de către mai mulți cercetători, precum: H. Gaiser, J. Thibaut,

⁵ Macarie Ieromonahul, *Theoreticon*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, „În loc de prefață”, de Titus Moisescu, p. 5.

⁶ Alexie Al. Buzera, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Fundația Scrisul Românesc, 1999, Prologomena, p. 1.

⁷ Titus Moisescu, *art. cit.*, p. 15.

A. Gastone, O. Fleischer, C. Høeg, O. Tibi, E. Wellesz, H. Riemann, H. J. W. Tillyard etc. Toți aceștia au adus o valoroasă contribuție la lămurirea multor probleme legate de muzica bizantină. La noi, cel care a atras atenția pentru prima dată asupra frumuseții și valorii cântului vechi bizantin a fost preotul Ioan D. Petrescu, care a adus o însemnată contribuție la lămurirea acestor probleme prin publicarea lucrării *Études de Paléographie musicale byzantine* (București, 1967).

Interesul universal de care se bucură muzica psaltică bizantină se poate observa în mod concret din numeroasele încercări de transcriere a acesteia în notația guidonică (a notelor pe portativ).

Deși de-a lungul timpului acest lucru a întâmpinat numeroase greutăți datorită simbolurilor grafice diferite, totuși numeroși cercetători în acest domeniu, printre care și muzicieni români, au reușit să noteze melodica bizantină în ambele semiografii, stârnind deseori păreri contradictorii în cercurile de bizantinologi. Dar înainte de a prezenta aceste realizări să facem cunoștință cu înseși semiografiile respective, originea, caracteristicile și evoluția lor în cele două milenii de existență a creștinismului.

psaltică s-a practicat și se practică în continuare doar prin raportarea la notația neumatică. Niciodată formațiile de muzică psaltică de la nivel național (Psalmodia, Stavropoleos, Byzantion etc.) nu au interpretat lucrările psaltice din repertoriul propriu, după partituri ce redau ambele notații. Și fac acest lucru nu pentru că, așa cum greșit se spune, ar avea cineva ceva cu opera marilor muzicieni, care au făcut transcrierea și uniformizarea cântărilor bisericești, ci pentru că originalitatea și parfumul veritabil al muzicii bizantine nu poate fi redat decât prin notația cu care s-a născut această muzică – notația neumatică psaltică.

În cea de-a treia secțiune a lucrării de față, unde s-a încercat o temerară abordare teoretică a structurilor modale utilizate în muzica psaltică, știute fiind păreri uneori contradictorii pe această temă, au fost inserate exemple muzicale, redade în primă fază doar cu notația originală psaltică și reluate imediat cu varianta transpusă pe dublă notație. Analizând aceste exemple de foarte multe ori pot fi constatate diferențe semiografice și melodice între cele două variante, însă nici măcar acest lucru nu ne dă dreptul să blamăm opera transcrierii, căci nimeni și nimic nu ne constrânge să folosim în cadrul cultului religios, cântările transpuse pe dubla notație.

Cealaltă problematică a muzicii eclesiale practică în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, *uniformizarea cântărilor psaltice*, de asemenea intens dezbătută în cadru cercurilor de muzicologi și bizantinologi, trebuie privită atât prin prisma beneficiilor aduse la un moment dat culturii muzicale din țara noastră, cât și prin prisma faptului că, factorii, care la acel moment cereau în mod imperios uniformizarea sau *ușurarea* cântărilor psaltice, în prezent nu mai sunt de actualitate.

Nu trebuie uitat faptul că, la momentul realizării procesului de uniformizare, acesta a avut efectul unei adevărate reforme comparabile păstrând proporțiile, cu reforma înfăptuită la Constantinopol în anul 1814 de către Hrysant de Madyt, însă scopul propus de realizatorii acestei reforme, acela de a *simplifica și stiliza linia melodică*, de a *unifica și uniformiza* cântările bisericești, nu a fost nicidecum acela de a denatura muzica psaltică, ci de a o ajuta pe aceasta să treacă într-o veritabilă arcă a lui Noe peste intemperii sociale și politice ale vremii.

Astăzi, la nivel național există un număr îndeajuns de mare de instituții în care profesori realmente pregătiți în spiritul ambelor culturi muzicale (occidentale și orientale), să poată preda elevilor și studenților tainele

adevăratei muzici psaltice românești de origine bizantină, așa cum deseori ne place să o numim.

Numai prin pregătirea unui cât mai mare număr de interpreți în spiritul veritabilei culturi muzicale psaltice, se va putea ajunge la dezideratul, fals înțeles astăzi, ca tot poporul dreptcredincios să preamărească pe Dumnezeu *cu o gură și cu o inimă*, potrivit sfintelor învățături ale Părinților Bisericești. Din păcate, în prezent, nu toți românii cântă la fel de corect în biserică și de aceea nu puține sunt cazurile în care, datorită unor credincioși care înțeleg să se roage *zgomotos* și nu *melodios* în timpul slujbelor religioase, alți credincioși părăsesc biserica. Așadar, doar prin profesionalizarea dascălilor de strană, românii vor ajunge să se afle în starea de comuniune reală cerută de taina Sfintei Euharstii, cântând corect și *într-un glas* în timpul Sfintei Liturghii.

Astfel, ambele problematici existente în speța muzicii psaltice (*transcrierea și uniformizarea*), trebuiesc privite prin ochii conservatorismului static, din punctul de vedere al trecutului și prezentului, însă în ceea ce privește viitorul, se impune abordarea unui conservatorism de tip dinamic, la nivelul învățării și interpretării muzicii psaltice tradiționale românești. În acest sens, nu trebuie uitat nici faptul că, în *Gramatica muzicii psaltice* actuale s-a renunțat la acele diviziuni particulare ale tonului: *tonul mic* și *sfertul de ton*, care, cu toate că sunt foarte greu de interpretat și de sesizat în timpul cântării, măcar din punct de vedere teoretic merită studiate.

Așadar, prin expunerea acestor premise, dar și a potențialelor perspective, nu se dorește excluderea actualei *Gramatici a muzicii psaltice* și a numeroaselor cărți de cult transpuse până astăzi pe dublă notație, ci se dorește o cât mai bună *păstrare*, dar mai ales *transmitere* a acestui tezaur nesecat, care este muzica psaltică de factură bizantină.

Doar elaborarea unei noi lucrări, întocmită conform actualelor cerințe ale învățământului teologic și muzical, poate realiza o cât mai eficientă legătură între tradiția muzicii psaltice de sorginte bizantină și înnoirea despre care am vorbit.

Demersul științific de față se dorește a fi doar o pledoarie în acest sens, care să sublinieze și să semnaleze necesitatea elaborării unei *noi Gramatici*, aceasta fiind una din condițiile principale pentru a se realiza un învățământ de calitate și în același timp, să devină unul din mijloacele de păstrare și transmitere nealterată a cântării bisericești, în mileniul care tocmai a început.

BIBLIOGRAFIE

1. Surse manuscrise

- Ms. Rom. 133/138 Schitul românesc Prodromu, Athos;

2. Bibliografie de specialitate

2.1. Cataloage, Tratamente, Lucrări teoretice și de muzicologie

- ALEXANDRESCU, Dragoș, *Curs de Teoria muzicii*, vol. I, București, 1992;
- BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, *Manuscrisele muzicale românești de la Muntele Athos*, Ed. muzicală, București, 2000;
- BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, *Școala de psaltichie din Buzău, centru al cultivării și dezvoltării muzicii psaltice în Biserica noastră*, Teză de licență, București, 1957;
- BARBU-BUCUR, Sebastian, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină pe teritoriul României în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și aportul original al culturii autohtone*, Ed. Muzicală, București, 1989;
- BUZERA, Alexie Al., *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 1999;
- CATRINA, Constantin, *Ipostaze ale muzicii de tradiție bizantină în România*, Ed. Muzicală, București, 2003;
- CATRINA, Constantin, *Muzica de tradiție bizantină. Șcheii Brașovului*, Brașov, Ed. Arania, 2001;
- CIOBANU, Gheorghe, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, Ed. muzicală, București, 1974;
- DEMETRESCU, Oprea, *Principii elementare ale muzicii bisericesti și prescurtare din Anastasimatar*, Râmnicu Vâlcea, 1875;
- GALINESCU, Gavriil, *Cântarea bisericescă*, Iași, 1941;

- GHIRCOIAȘIU, Romeo, *Contribuții la istoria muzicii românești*, I, Ed. Muzicală, București, 1963;
- GIULEANU, Victor, *Melodica Bizantină*, Ed. Muzicală, București, 1981;
- GIULEANU, Victor, *Principii fundamentale în teoria muzicii*, Ed. Muzicală, București, 1975;
- ILIUȚ, Vasile, *O carte a stilurilor muzicale*, volumul I, Ed. Academiei de Muzică, 1996;
- ISĂROIU, Ion, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină în zona Argeș, sec. XIX-XX*. Ed. Universității din Pitești, Pitești, 2004;
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Γεωργιος Ν., *Θεωρια και πραξι της εκκλησιαστικης μουσικης*. Αθηνα, 2003; (Constantinou Gheorghios, *Teoria și practica muzicii bisericești*);
- LAZĂR-COSMA, Octavian, *Hronicul muzicii românești*, vol. I, Ed. Muzicală a Uniunii Compozitorilor din România, București, 1973;
- LUCA, Alexandru, *Privire generale asupra muzicii din Biserica Ortodoxă de Răsărit de la începutul creștinismului până în zilele noastre*, București, 1898;
- LUNGU, Profesor N.; COSTEA, Preot Prof. Gr.; CROITORU, Profesor I, *Gramatica Muzicii Bisericești „Psaltice”*, București, 1997;
- MACARIE, Ieromonahul, *Opere I – Theoreticon*, Ediție îngrijită, cu un studiu introductiv și transliterare de Titus Moiescu, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976;
- MATEESCU, Constantin, *Drumurile lui Anton Pann*, București, 1981;
- MOISESCU, Titus, *Monodia bizantină în gândirea unor muzicieni români*, Ed. Muzicală, București, 1999;
- MOLDOVEANU, Nicu, *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română*, Ed. Institutului Biblic, București, 1974;
- MOLDOVEANU, Pr. prof. dr. Nicu, *Istoria muzicii bisericești la români*, (Curs pentru studenții, masteranzii și doctoranzii teologi), București, 2007;
- PANN, Anton, *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau Gramatica melodică*, București, 1845;
- PANȚIRU, Grigore, *Leționarul evanghelic de la Iași*, Ed. Muzicală, București, 1982;
- PANȚIRU, Grigore, *Notația și ehurile muzicii bizantine*, Ed. Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București 1971;

- PETRESCO, Pr. I. D., *L'ètudes de paléographie musicale byzantine*, Éditions musicales de L'union des compositeurs de la République Socialiste de Roumanie, Introduction, Bucharest 1967;
- PLOIEȘTEANU, N. Nifon, *Carte de muzică bisericească pe psaltichie și pe note liniare pentru trei voci*, București, 1902;
- POPESCU-PASĂREA, Ion, *Muzica bisericească de azi*, volum editat de P. Nițulescu, București, 1939;
- POPESCU-PASĂREA, Ion, *Principii de muzică Bisericească – Orientală (psaltică)*, Tipografia „Cărților Bisericești” București, 1942;
- POSLUȘNICU, Mihail Gr., *Istoria muzicii la români*, București, Ed. Cartea Românească, 1928;
- SANDU, Eugen Petre, *Stabilitate și spontaneitate în creația epică folclorică*, Ed. Muzicală, București, 2006;
- SEVEREANU, Nicolae, *Curs elementar de muzică orientală (bisericească)*, Tipografia Alessandru Georgescu, Buzău, 1900;
- VASILE, Vasile, *Istoria muzicii bizantine*, Ed. Interpret, București, 1997;
- WELLESZ, Egon, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, 2nd ed., Oxford 1961;
- ΨΑΡΙΑΝΟΥ΄. Διονυσίου, *183 Εκκλησιαστικοί Ύμνοι εις Βυζαντινήν και Ευρωπαϊκήν Παρασημαντικήν*. Αθήνα, 2004; (Psarianos, Dionysios, „183 de creații bizantine în notație bizantină și europeană”);
- ZAMFIR, Pr. Antoniu, *Chinonicul praznicar în muzica românească de tradiție bizantină – sec. XIX* (Teză de doctorat), București, 2009;

2.2. Tipărituri muzicale, Cărți de cult

- *Cântările Sfintei Liturghii, Colinde și alte cântări bisericești*, Ediție revizuită și adăugită, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999;
- *Cântările Triodului*, după Dimitrie Suceveanu, Ștefanache Popescu, Ion Popescu-Pasărea, Anton Uncu ș.a., selectate și transcrise pe ambele notații muzicale de Conferențiar univ. Nicolae C. Lungu și Asistent univ. Chiril Popescu (București, 1985), Ediție revizuită și completată după aceiași protopsalți români de Pr. prof. dr. Nicu Moldoveanu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 2001;

- *Catavasier*, după Anton Pann, Dimitrie Suceveanu, Ștefanache Popescu, Ion Popescu-Pasărea, Nicolae Lungu, ș.a., ediție îngrijită, diortosită și completată de Pr. prof. dr. Nicu Moldoveanu, Pr. lect. drd. Victor Frangulea, București, 2000;
- *Izvoarele Muzicii Românești, Volumul XI A, Ghelasie Basarabeanu – Vecernier și Utrenier*, cântări transliterate, diortosite și transcrise în notație liniară de: Arhid. Sebastian Barbu-Bucur și Preot Ion Isăroiu, Ed. Muzicală, 2004;
- *Izvoarele Muzicii Românești, Volumul XI B, Ghelasie Basarabeanu – Liturghier*, cântări adunate, transliterate, diortosite și transcrise în notație liniară de: Arhid. Sebastian Barbu-Bucur și Preot Ion Isăroiu, Ed. Muzicală, 2005;
- *Izvoarele Muzicii Românești, Volumul XI C, Ghelasie Basarabeanu – Doxastar*, cântări adunate, transliterate, diortosite și transcrise în notație liniară de: Arhid. Sebastian Barbu-Bucur și Preot Ion Isăroiu, Ed. Muzicală, 2006;
- *Izvoarele Muzicii Românești, Volumul XI D, Ghelasie Basarabeanu – Doxastar, Triod, Penticostar*, cântări adunate, transliterate, diortosite și transcrise în notație liniară de: Arhid. Sebastian Barbu-Bucur și Preot Ion Isăroiu, Ed. Semne, București, 2007;
- LUNGU, Nicolae, *Liturghia psaltică* (vechile melodii bisericești tradiționale transcrise pe notația liniară și armonizate pentru cor mixt), Prefață, Ed. Institutului biblic și de misiune ortodoxă, București, 1957;
- LUNGU, Profesor N. I.; COSTEA, Pr. Prof. Gr.; CROITORU Prof. I., *Anastasimatarul uniformizat – Partea I – Vecernierul*, Ediția a II-a, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1974;
- LUNGU, Profesor N. I.; COSTEA, Pr. Prof. Gr.; BRANIȘTE, Pr. Prof. Ene, *Anastasimatarul uniformizat – Partea a II-a – Utrenierul*, Ediția a II-a, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1974;
- MARDALE, Diac. Ion, *Cântări corale pe ambele muzici, pentru centrele parohiale și popor*, Râmnicu Vâlcea, 1926;
- MOLDOVEANU, Pr. prof dr. Nicu, *Antologie de colinde pentru cor mixt*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune, al B.O.R., București, 1999;
- MOLDOVEANU, Pr. prof dr. Nicu, *Repertoriu Coral*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1998;
- *Noul Idiomelar*, după Dimitrie Suceveanu, I. Popescu-Pasărea ș.a., ediție revizuită, completată, diortosită și transcrisă pe ambele notații muzicale de Pr. prof. dr. Nicu Moldoveanu, București, 1999;

- OJOG, Protosinghelul Victor, *Anastasimatar*, prelucrare după Dimitrie Suceveanu și alți autori renumiți din trecut, diortosirea textului, corectarea greșelilor de tipar și îngrijirea ediției de Arhid. prof. dr. Sebastian Barbu-Bucur și Pr. conf. Alexie Al. Buzera, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei Trinitas, Iași, 1999;
- POPESCU-PASĂREA, Ion, *Catavasier*, Tipografia cărților bisericești, București, 1927;
- POPESCU-PASĂREA, Ion, *Liturghier de strană*, (ediție retipărită) – corectarea greșelilor de tipar și îngrijirea ediției de Arhid. prof. univ. dr. Sebastian Barbu-Bucur, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța 2001;
- POPESCU-PASĂREA, Ion, *Noul Idiomelar*, București, Tipografia cărților bisericești, 1933;
- POPESCU-PASĂREA, Ion, *Triod*, Tipografia cărților bisericești, București, 1933;
- SUCEVEANU, Dimitrie, *Idiomelar* (partea I), Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Trinitas, Iași, 1992;
- SUCEVEANU, Dimitrie, *Idiomelar* (partea a II-a), Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Trinitas, Iași, 1996;
- SUCEVEANU, Dimitrie, *Idiomelar* (partea a III-a), Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Trinitas, Iași, 1997;
- VELEA, Marin, *Colinde religioase*, Fundația, Anastasia, 1993;

2.3. Studii și articole

- ANTONOVICI, Emil, *Muzica bisericească și psalții din Botoșani*, articol publicat în „MMS”, Iași, an XLVII (1971), nr. 1-2 (ianuarie-februarie);
- BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, *Cântarea de cult în Sfânta Scriptură și Sfânta Scriptură în Cântările Bisericii Ortodoxe*, cu prilejul tricentenarului Bibliei de la București (1688), în „ST” seria a II-a, Anul XL, nr. 5/1988;
- BARBU-BUCUR, Sebastian, *Bibliografia tipăriturilor muzicale psaltice românești*, în rev. „Teologie și Viață”, Iași, IV, nr. 6-8/ 1994;
- BREAZUL, George, *Muzica primelor veacuri ale creștinismului*, în rev. „Raze de lumină”, Anul VI, 1934;
- CHIRCEV, Elena, *Aspecte ale transcrierii muzicii psaltice în notație liniară*, „Colocvii”, 1993-1994;
- CHIRCEV, Elena, *Ftoralele. Funcțiunea lor din perspectivă istorică*, în rev. „Analele Universității din Craiova”, seria Teologie, an VI, nr. 8/2001, Ed. Universitaria, Craiova;

- CHIRCEV, Elena, *Relația text – diastematică – cheironomie – în incipituri și cadențe ale kekragariilor din două manuscrise aparținând bibliotecilor clujene*, în „AMB”, Centrul de studii bizantine, vol. V, Iași, 2003;
- GRĂJDIAN, Vasile, *Cultivarea cântării ortodoxe în condiții pluriconfesionale și multiculturală*, în rev. „Teologia”, revistă a Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad, nr. 3-4/2002;
- GRĂJDIAN, Vasile, *Legislația lui Al. Ioan Cuza și evoluția cântării bisericești*, în rev. „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, seria Teatru, Muzică, Cinematografie, București, Tom 40, 1993;
- GRĂJDIAN, Vasile, *Tradiție și înnoire în cântarea bisericească românească*, în rev. „Analele Universității din Craiova”, seria Teologie, Anul VI, nr. 8/2001, Ed. Universitaria, Craiova;
- LUNGU, Nicolae, *Problema transcrierii și uniformizării cântărilor psaltice în Biserica noastră*, în „ST”, 34/1956;
- MOISESCU, Titus, *Tradiția muzicii bizantine în ortodoxismul românesc*, în „AMB I”, 1999;
- MOISIL, Costin, *Rolul lui Macarie Ieromonahul și al lui Anton Pann în adaptarea cântărilor în limba română. O cercetare istoriografică*, în „AMB”, vol. 5, iunie 2003;
- MOLDOVAN, Constantin, *Viața și activitatea bisericească și literară a lui Anton Pann*, articol publicat în „GB”, București, an XIII (1954), nr. 1-2 (ianuarie-februarie);
- MOLDOVEANU, Diac. conf. Nicu, *Creația corală bisericească la români în secolul al XX-lea (Partea a II-a)* în „BOR”, nr. 3-4/1986;
- PETRESCU, I. D., *Transcrierea Muzicii Psaltice în Biserica Ortodoxă Română*, în „BOR”, 1-2/1937;
- TIMARU, Valentin, *Câteva considerații asupra Gramaticii Muzicii psaltice*, în rev. „Muzica”, nr. 1/1996;

3. Bibliografie conexă – Teologie, Liturgică, Istoriografie

- ✠ BIBLIA sau SFÂNTA SCRIPTURĂ - Ediția jubiliară a Sfântului Sinod, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 2001;
- BRANIȘTE, Ene, *Curs de Liturgică generală pentru studenții Institutelor teologice*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985;
- DAVID, Dumitru, *Cântarea în prețuirea cugetării*, București, 1939;

- GEORGESCU, Vlad, *Istoria românilor*, Ed. Humanitas, București, 1995;
- GÉRALD, Theodor, *Les pères de l'Église et la musique*, Paris, 1931;
- GIURĂSCU, Constantin, G, *Istoria Românilor*, vol. III, partea II, București, 1946;
- GRĂJDIAN, Pr. Vasile, *Cântarea ca teologie* (studii și articole de teologie a cântării bisericești), Ed. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 1998;
- GRĂJDIAN, Pr. Vasile, *Teologia cântării liturgice în biserica ortodoxă* (Aspecte de identitate a cântării liturgice ortodoxe), Ed. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2000;
- IORGA, Nicolae, *Byzance apres Bzyance*, ediția a II-a, București, 1971;
- PAPACOSTEA, Victor, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, Ed. Eminescu, București 1983;
- ȘERBĂNESCU, Nicolae, *Constantin Brâncoveanu ctitor de cultură românească*, în „BOR”, nr. 9-10/ 1964;
- VINTILESCU, Pr. Petre, *Despre poezia imnografică din cărțile de cult și ritual și cântarea bisericească*, București, Ed. Pacea, 1937;
- XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ediția a III-a, București, 1929;

4. Enciclopedii, Dicționare, Lexicoane

- BARBU-BUCUR, Sebastian, *Lexicon pentru cursurile de paleografie muzicală bizantină, muzică psaltică, tipic, liturgică, imnografie*, Ed. Academiei de Muzică, București, 1992;
- COSMA, Viorel, *Muzicieni români. Lexicon*, București, 1970;
- *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Ed. Academiei Române, ediția – 1975;
- *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Ed. Academiei Române, ediția – 1984;
- *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Ed. Univers Enciclopedic, ediția – 1996;
- *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Ed. Univers Enciclopedic, ediția – 1998;
- *Dicționarului de arhaisme și regionalisme*, Ed. Saeculum Vizual, București, 2002;
- IONESCU, Gheorghe C., *Lexicon al celor care s-au ocupat cu muzica bizantină pe teritoriul României*, Ed. Diogene, București, 1994;
- IONESCU, Gheorghe C., *Muzica bizantină în România*, Ed. Sagittarius, 2003;

- *Supliment al Dicționarului explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Ed. Academiei Române, ediția 1988;
- *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, edited by Stanley Sadie, second edition, vol. I -XIII, XV, XVII-XIX, XXI-XXIV, 2002.

CUPRINS

ABREVIERI	9
ÎN LOC DE PREFAȚĂ	11
INTRODUCERE	13

PARTEA I

Semiografi și structuri modale în arta muzicală bisericească

1. Apariția și evoluția artei muzicale bizantine	21
2. Notația ekfonică	24
3. Notația cucuzeliană sau notația secolelor XIV-XVIII	35
4. Modurile eclesiale – istoric - evoluție - teorii	54
4.1. Modurile medievale apusene	56
4.2. Modurile medievale bizantine	60
5. Semiografia hrisantică	67

PARTEA a II-a

Transcrierea muzicii bisericești în notația guidonică

1. Necesitatea transcrierii muzicii psaltice în notația occidentală	99
2. Primele încercări de transcriere a cântărilor psaltice pe notația liniară....	102
3. Uniformizarea și transcrierea cântărilor psaltice pe ambele notații (psaltică și guidonică)	109
4. Armonizarea cântărilor bisericești	120

PARTEA a III-a
Studiu comparat asupra glasurilor bisericesti

1. Generalități, Parametri metodologici	133
2. Glasul I (<i>Ehul Dorian</i>)	137
3. Glasul II (<i>Ehul Lidian</i>)	146
4. Glasul III (<i>Ehul Frigian</i>)	157
5. Glasul IV (<i>Ehul Milesian</i> sau <i>Mixolidian</i>)	166
6. Glasul V (<i>Ehul Hypodorian</i>)	177
7. Glasul VI (<i>Ehul Hypolidian</i>)	192
8. Glasul VII (<i>Ehul Hypofrigian</i>)	198
9. Glasul VIII (<i>Ehul Hypomilesian</i> sau <i>Hypomixolidian</i>)	205
CONCLUZII	215
BIBLIOGRAFIE	221

VISOKA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA ZA VASPITAČE
„MIHAILO PALOV” – VRŠAC

Biblioteka: Monografske studije

Izdavač:

Visoka škola strukovnih studija za
vaspitače „Mihailo Palov” –Vršac

Za izdavača:

Doc. dr Jelena Prtljaga

Akademik Grozdanka Gojkov, glavni urednik
Prof. dr Aleksandar Stojanović, odgovorni urednik

Uređivački odbor:

Prof. dr A. Ilica, Arad, Rumunija
Prof. dr V. Nojman, Temišvar, Rumunija
Prof. dr S. Kurteš, Portsmut, V. Britanija
Prof. dr M. Zuljan, Ljubljana, Slovenija
Akademik M. Milin, Arad, Rumunija
Prof. dr Lj. Kevereski, Bitolj, Makedonija

Dr A. Kolak, Zagreb, Hrvatska
Doc. dr A. Gojkov Rajić
Doc. dr T. Nedimović
Dr N. Šturza Milić
Dr E. Činč
Dr M. Maran

ISBN 978-86-7372-226-9

ISBN Eurostampa 978-606-32-0097-7
ISMN Eurostampa 979-0-9009874-0-2

Štampa „Eurostampa” Temišvar

Tiraž: 300 primeraka